

Divatosan és jól öltözötten*

A városi öltözködés és a divat néhány jellegzetessége
Magyarországon az 1970-es és 1980-as években

A 20. század második felében¹ a magyarországi városi divat és az öltözködés többszörös átalakuláson ment keresztül. Ezek háttérében a nemzetközi divattrendek mellett számos belső tényező is meghúzódik. A változásokra több szempontból is egyfajta hullámvázis volt jellemző. A II. világháború befejeződését követően, a rekonstrukciós időszakban apró módosulásokkal, de lényegében a két háború közötti időszak öltözködési kultúrája s az ehhez kapcsolódó szokások érvényesültek. A divatinformációk áramlása nem ütközött lényeges akadályokba, miként az európai divat naprakész követése sem. Az ötvenes évek első fele ezzel szöges ellentétben a „kényszerpuritán” normák felülről vezérelt terjesztésének és a nemzetközi elszigetelődésnek, illetve az átorientálódás kísérletének a jegyében telt. 1956–57 fordulójától – legalábbis a divat és a városi öltözködés területén – meglehetősen határozott és később sem visszafordított átrendeződés kezdődött. Ennek lényege, hogy az öltözködéssel és a ruházkodással kapcsolatos kérdések csak akkor váltak politikai kérdéssé, ha a lakossági ellátásban áruhiány keletkezett vagy valamilyen új jelenséget – például a hosszú haj, vagy a „vadnyugati nadrág”² viseletet – a „szocialista erkölccsel és a szocialista közösségi normákkal” összeegyeztethetetlennek ítélték. Ebben a hatvanas évek végéig tartó hosszú évtizedben a divathoz, az öltözködéshez és a ruházkodáshoz kapcsolódó intézményrendszer kiszélesedett, működését a fogyasztói igények és a tervgazdasági elvárások közötti egyensúlyozás jellemezte. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy már nem a terv(utasítás) megkérdőjelezhetetlensége, de még nem a vásárló feltétlen kiszolgálásának elve érvényesült. A ruházati kereskedelem működését továbbra is a kereslet túlsúlya jellemezte, a kínálat bővült, de a változó mértékű áruhiány ekkoriban is gyakori volt. Csökkent azok száma és aránya a magyar társadalmon belül, akiknek a ruházati alapellátottsága is hiányos volt. Ez az időszak hozta magával hagyományos falusi viselet tömeges elhagyását és a városi öltözködési minták széleskörű térnyerését a magyar falvakban. A következő,

* Részlet egy – az NKFP és az OTKA T037399. sz. pályázatának támogatásával – készülõ, a hétköznapi élet változásait feldolgozó monográfiából. Jelen tanulmány első részét lásd Valuch 2002a.

1 A korszak öltözködés- és divattörténetéhez lásd F. Dózsa 1991 és Valuch 2002b.

2 A Magyarországon éppen megjelenõ farmernadrágot Kádár János illetve ezzel az elnevezéssel a KISZ 1967-es kongresszusán. „Vannak egyes nyugati divatok, amelyek bizonyos mértékig nálunk is hatottak, [...] és ezek egyike a cinizmus és a közöny a közéleti kérdésekkel szemben. Nyugaton ez párosul a vadnyugati-nadrág viselettel meg a hosszú hajjal, a borotválkozás elhagyásával. [...] A vadnyugati nadrágokkal meg a szakállal meg a hajviselettel nem akarok foglalkozni. [...] A mi itt fontos, az az, hogy a párt, az ifjúsági szövetség nem divattervezõ cég és nem fodrászipari ktsz, és nem is kell az ilyesmivel foglalkoznia.” (Kádár János felszólalása a KISZ VII. kongresszusán (1967), In: Kádár 1968: 224.)

a hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek közepéig tartó periódust az öltözködés – és az ehhez kapcsolódó szokások – leegyszerűsödése, a társadalmi pozíció kifejezésére alkalmas jelfunkció átalakulása, a nemzetközi divattrendek gyakorlatilag naprakész követése és az 1968 után kialakuló kvázi piaci viszonyok közé történő integrálási kísérlete, a kínálati piac lassú kialakulása jellemezte. Ebben a hetvenes évek közepétől egyre nagyobb szerepet játszott az ismét megerősödő magánszektor is. A korábban gyakori általános áruhiányt a kurrens cikkek (a hetvenes évek elején például a farmer) hol átmeneti, hol tartósabb hiánya váltotta fel. Ezzel egyidejűleg a minőségi szempontok váltak meghatározóvá a ruházati cikkek keresletében. A viselt ruha minősége ismét egyre „láthatóbban” függött a jövedelemtől, a társadalmi különbségek legerőteljesebben a státuszszimbólumnak tekintett ruhadarabok birtoklásában jutottak kifejezésre. A divatos ruhadarabok gyakran a presztízsfogyasztás tárgyai lettek. Mindezt az értékrend és a közgondolkodás átalakulása kísérte. A viselt ruha ebben az 1968 utáni mintegy másfél évtizedben ismét a személyes helyzet egyik megjelenítőjévé is vált. Hiszen a ruha éppen megmutathatósága révén alkalmas volt arra, hogy az egyes ember vagy család a szűkebb-tágabb társadalmi környezetével tudassa – nem maradt le hozzájuk képest, ő is fogyasztó. S erre a hetvenes évek magyar átlagpolgára rendszerint és általában büszke volt. Egyfajta általános társadalmi elvárás, érték lett a jól öltözöttség, a divatos megjelenés. Az öltözködés gyakorlatilag teljesen kikerült a politikai kérdések köréből, legfeljebb az életszínvonnallal kapcsolatos állásfoglalások, kereskedelempolitikai előterjesztések, helyzetjelentések részeként nyert említést.

A nyolcvanas évek közepétől kezdődő és napjainkig húzódó ötödik periódust, pedig szinte minden vonatkozásban a piac-konformmá válás, a divatstílusok gyors követése és keveredése, valamint a (tömeg)fogyasztás általános felértékelődése jellemezte. Az öltözködés terén a jövedelmi különbségek még láthatóbbá váltak, az ellátatlanok, a hiányos ruházatúak száma és aránya a társadalmon belül ismét növekedett, elsősorban a rendszerváltozást kísérő társadalmi átrendeződések következtében. S ugyancsak szembeötlő a változás az egyes foglalkozásokkal kapcsolatos öltözködési előírások, elvárások terén is.

A következőkben a hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek közepéig tartó, bő másfél évtized magyarországi városi divat- és öltözködéstörténetének fontosabb jellegzetességeit kíséreljük meg áttekinteni, elsősorban az öltözködési kultúra módosulásaira, a fogyasztói-tudat megerősödésére, a ruházati ellátottság színvonalának és minőségének változásaira³ és az intézményrendszer fokozatos piacosodására

3 Munkánk során forrásként elsősorban a női magazinokra, a divatlapokra, az öltözködéssel (is) foglalkozó tanácsadó kiadványokra, a ruházati kereskedelemmel és a fogyasztás változásaival kapcsolatos kormányzati elemzésekre, valamint háztartásstatisztikákra támaszkodtunk. A falusi öltözködés történetének áttekintésétől itt terjedelmi okok miatt el kellett tekintenünk. (Természetesen azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ebben az időszakban tovább mérséklődött a különbség a városiak és a falusiak öltözködési szokásai között.) Ugyancsak terjedelmi okok miatt jelen tanulmányban nem vizsgáljuk a „nem látható ruhadarabokat”, nem térünk ki külön a gyermekek öltöztetésére és ruházatára, a hajviseletre, az öltözködés kiegészítő darabjaira, valamint a témához szorosan kapcsolódó testi higiénéjával kapcsolatos kérdésekre sem.

koncentrálva. Az egyes társadalmi rétegek és csoportok öltözködési különbségeinek részletes elemzésére, főként a statisztikai adatgyűjtés sajátosságai⁴ miatt, nem volt lehetőségünk, elemzésünk már csak emiatt sem lehet teljes körű.

FOGYASZTÁS ÉS RUHÁZKODÁS

A hatvanas-hetvenes évek fordulója számos vonatkozásban korszakhatárnak tekinthető a magyarországi - városi - öltözködés történetében. A televíziózás gyors terjedése, a turizmus tömegessé válása,⁵ az ország bezártságának fokozatos megszűnése, az életritmus gyorsabbá válása, a vásárlási lehetőségek bővülése, fokozatos szemléleti változásokat hozott az öltözködéssel, a divattal kapcsolatos közvélekedésben, társadalmi elvárásokban és igényekben egyaránt. Az öltözködés kérdése lényegében véglegesen magánüggé vált. Ha valami vitakérdéssé lett, annak a háttérben elsősorban a generációs különbségek, a szokások és a hagyományok eltérő értelmezése húzódott meg. „A divat nem közügy, de nem is magánügy, inkább azt mondhatnánk, hogy közüggé emelt magánügy és magánüggé alacsonyított közügy. Rendkívüli hatóerejét egy kettős paradoxonnak köszönheti. Egyrészt lehetővé teszi, hogy egyéni hajlamainkat, ízlésünket követve kiemelkedhessünk a többi ember közül - és éppen ezáltal velük egyenrangúnak érezhessük magunkat. Másrészt lehetővé teszi azt is, hogy a divatnak, mint teljességgel külső erőnek engedelmessé, szuverén egyéni döntésként, autonóm ízlésbeli válaszként éljük meg azt, amit kívülről, készen kapunk.” (Erős Ferenc 1981: 39-40) Az életnek ezen a területén az egyes ember egyre inkább úgy érezhette, önállóan döntheti el mit, mikor és hogyan visel, legfeljebb a saját társadalmi környezete által megfogalmazott elvárásoknak igyekezett megfelelni, s egyre ritkábban ütközött külső korlátokba. Ezt mutatta az is, hogy a politikai dokumentumok immár nem az áruhiány, hanem az életszínvonal kapcsán foglalkoztak a ruházkodással. „A párt XI. kongresszusának irányelvei megállapítják, hogy hazánkban az emberek jobban élnek, öltözködnek, mint bármikor történelmünk folyamán. Őszintén örülhetünk, hogy olyan magas fórum, mint a Központi Bizottság fontosnak tartja az emberek ruházkodását. Az öltözködés beletartozik az életszínvonal normáiba, ha nem is a legfontosabb alkotóeleme, ám nem is lebecsülendő tartozéka életünk minőségének.”⁶ Ennek

4 A KSH által évenként összegyűjtött és közzétett háztartásstatisztikák adatai, csak az akkor használatos nagy társadalmi rétegekre - munkások, alkalmazottak és/vagy szellemi foglalkozásúak, szövetkezeti parasztok - vonatkoztak, részletesebb bontást rendszerint nem tartalmaztak. Esetenként még a településtípus illetve a foglalkozási viszony - aktív keresők, inaktívak - szerint tettek különbséget.

5 A külföldre utazó magyarok száma 1960-ban 299 ezer, 1965-ben 893 ezer, 1970-ben 1 millió, 1975-ben 3,5 millió, 1980-ban pedig már 5,2 millió fő volt. A beutazó külföldiek száma 1960-ban még nem érte el a negyedmilliót, 1970-ben már meghaladta a 3,5 milliót, 1980-ra pedig megközelítette a 9,5 milliót. (Magyar Statisztikai Évkönyv 1970: 375; Magyar Statisztikai Évkönyv 1980: 343.) Ezek a számok még akkor is igen magasak, ha figyelembe vesszük, hogy a többszörös ki- és beutazásokat együtt tartalmazzák.

6 Németi 1975: 2-3.

megfelelően például az V. ötéves terv előírta, hogy „a ruházati cikkek kínálata mozdítsa elő az öltözködési kultúra fejlődését, tegye lehetővé a korszerű, könnyen kezelhető anyagokból készült termékek szélesebb körű elterjedését, lényegbevágóan javuljon a gyerekek és a fiatalok öltözködését szolgáló cikkek kínálata.”⁷

A kádári konszolidációval együtt járt a létbiztonság élményének viszonylag széleskörű megtapasztalása. Az általában javuló életkörülmények, élethelyzetek rendszerint a fogyasztási igényszinteket is emelték, amit a különböző felmérések és kereskedelem-politikai dokumentumok is jeleztek. Más kérdés, hogy a jövedelemszintek változása és a ruházati termékek árváltozása nem volt mindig szinkronban, s arról sem szabad elfeledkezni, hogy az átlagos jövedelmű családok számára komoly anyagi megterhelést jelentett a fontosabb ruhadarabok (pl. télikabát) beszerzése vagy cseréje. Miként az iskoláskorú gyermek ruhatárának a tanévkezdésre történő felújítása, kiegészítése is erősen igénybe vette az átlagos magyar családi költségvetést. Egy iskolaköpeny, egy pár cipő, egy nadrág, egy pulóver, egy póló, egy ing/blúz, egy dzseki beszerzése minimálisan 1500–2500 Ft-nyi kiadást jelentett 1980-ban, miközben az egy keresőre jutó bruttó havi átlagjövedelem 4098 Ft volt.

Persze itt is megfigyelhetők a végletek, hiszen amíg a szegényebb családok számára a hiányos ruházat pótlása jelentette a legnagyobb gondot, addig a jómódú családok esetében a választékhiány, a luxuscikkek beszerezhetetlensége jelentett problémát. Ezt általában – élve a turizmus kínálta lehetőségekkel – külföldi beszerzések révén próbálták meg orvosolni. Budapestről Bécsbe járni és bevásárolni, akinek ezt a foglalkozása, a beosztása és a jövedelmi helyzete megengedte, már a hetvenes években is sikkesnek, divatosnak számított. Ehhez hasonló módon, ha valaki adott arra, hogy elegánsan és a legújabb divat szerint öltözzön, akkor vagy a budapesti belváros üzleteiben vásárolt, vagy az egyedi szabóságokban, ruhakészítőknél varratott ruhát magának. 1970-ben többek között a Luxus-modellház a Felszabadulás terén (ma Ferenciek tere), a Grácia a Martinelli téren, az Elegant a Lenin körúton (ma Erzsébet körút), Dáma a Petőfi Sándor utcában, valamint a Váci utcai Ádám-Éva, illetve a Különlegességi Ruhaszalon tartozott az ismert budapesti divatáruüzletek közé. A *Nők Lapjában* egyre gyakrabban megjelenő hirdetések szerint a Vörösmarty téren működő Luxus-Áruházban 1970-ben 7–900 Ft-os áron forgalmazták az egyedi női ruha-modelleket, ami szintén nem elsősorban az átlagos keresetűek bevásárlásának a helyszíne volt. (Ekkor az egy főre jutó havi bruttó átlagjövedelem 1568 Ft volt, egy átlagos kivitelezésű, konfekcionált női ruha, pedig 325 Ft-ba került.)⁸ Luxuscikkek vásárlására egy viszonylag szűk rétegnek volt módja, miként a valutás boltokban történő vásárlás lehetősége is korlátozott volt. A többséget azonban elsősorban az érdekelte, biztosan meg tudja-e venni a ruházati boltokban azt, amire – feltétlenül – szüksége van.

Az 1968-as gazdasági reformot követő évtized Magyarországot szokás a fogyasztói szocializmus modelljével is jellemezni (Dessewffy 1997). Ebből annyi mindenképpen helytálló, hogy a fogyasztásorientált magatartás a hetvenes években gya-

7 Az V. ötéves tervtörvény 47. és 3. bekezdés. Idézi: *A ruházati áruforgalom alakulása 1976-1977. években.*

8 *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1970: 402.

korlatilag folyamatosan erősödött. S ezt az sem igazán befolyásolta, hogy az évtized végére a gazdasági válságjelenségek már érzékelhetők voltak. A kis lépések lehetőségei – „ma ezt, holnap már azt is megvehetem magamnak” – folyamatosan erősítették a fogyasztói tudatot.

A gazdasági tervek készítése során már 1965-től arra számítottak, hogy a ruházati termékek iránti kereslet emelkedni fog, már csak azért is, mert a társadalom különböző csoportjai – lényegében jövedelmi helyzetüktől függetlenül – az ötvenes években és a hatvanas évek első felében is elhalasztották vásárlásaikat, s általában csak a ruhatárak legelhasználtabb darabjainak pótlására került sor. A kínálat és a termékválaszték bővítését már a III. ötéves terv időszakától kezdve a ruházati ipar és a kereskedelem „kötelező” feladatává tették, igazodva a „divat és a korszerűség követelményeihez”. Ennek megvalósítása érdekében előírták, hogy „tovább kell javítani a konfekcionált felsőruházati termékekből az ellátás színvonalát, a konfekciót vásárlók körének bővítése érdekében, meg kell oldani a méretezéssel kapcsolatos problémákat, [...] gondoskodni kell a gyermek és serdülőkorúak megfelelő ellátásáról, de emellett biztosítani kell a leginkább öltözködni óhajtó junior korosztály igényeinek színvonalas kielégítését”. A részleges szemléletváltozást jelezte az is, hogy legalább a tervezés szintjén már a jövedelmi különbségeket is igyekeztek figyelembe venni. „A ruházati ellátásban zömmel a közép árfekvésű cikkek biztosítását jelöltük meg feladatul. Emellett azonban célkitűzéseink között szerepelt az alacsonyabb jövedelmű fogyasztók keresletének megfelelő, olcsó cikkek volumenének és arányának növelése, megfelelő választékban való termeltetése. A nagyobb jövedelemmel rendelkezők különleges igényeinek kielégítésére a drágább, luxus-cikkek választékának növelését terveztük.”⁹ Ettől kezdődően a ruházati ellátással kapcsolatos különböző dokumentumokban állandó követelményként szerepelt a minőség javítása, a fogyasztók tájékoztatása a divatról, a ruházati kereskedelmi propaganda és reklám eszközeinek minél szélesebb körű alkalmazása, „a modern, divatos, korszerű öltözködési kultúra követelményeinek” kielégítése.

A KSH az életszínvonal 1960 és 1980 közötti változásait elemező összefoglalása megállapította: „a hetvenes évek közepéig elért életszínvonal-szintet úgy lehet minősíteni, hogy a lakosság túlnyomó többségét illetően megvalósult alapvető szükségleteik kielégítése.”¹⁰ A ruházati ellátást és ellátottságot ugyanitt kielégítőnek minősítették.

A ruházati kereskedelemmel és az áruforgalommal foglalkozó elemzések szerint a hetvenes évek végén a legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozók kivételével a ruházati kiadások részaránya az összes kiadáson belül kismértékben csökkent. A ruházati telítettség azonban csak szintén a legnagyobb jövedelemmel rendelkezőkre volt jellemző. A ruházati ellátással és fogyasztással foglalkozó egykorú elemzés megállapításai szerint az alapvető cikkek vonatkozásában a ruházati ellátatlanság valóban mérséklődött ugyan, de „az egyes cikkek vásárlási gyakorisága igen alacsony, nem biztosítja kellő mértékben a fizikai kopásból eredő cserélődési lehetőséget, nem

⁹ *A ruházati áruforgalom a III. ötéves terv időszakában*: 15-18.

¹⁰ *Életszínvonal 1960-1980*: 129.

is beszélve az erkölcsi, a divatváltozással kapcsolatos avulásról”.¹¹ A társadalmi csoportok közötti különbségeket vizsgálva rámutattak arra, hogy „a ruházatkódás relatíve legelmaradottabb a paraszti háztartásoknál és általában a községekben élőknel, valamint az idősebb korosztályoknál, majdnem minden társadalmi rétegben.”¹²

A ruházati kiadások fogyasztáson belüli aránya, általában csökkenése, többek között a fogyasztás szerkezetének átalakulásával – például a motorizációs kiadások gyors növekedésével –, másrészt a fogyasztói magatartás változásával magyarázható. „Gátolta a vásárlás növekedését a ruházati cikkek árainak gyors emelkedése, gátolták az ellátás hiányosságai, amelyeket a hazai ipar rugalmatlansága mellett, az importkorlátozás és a növekvő export-érdekeltség is fokozott. Mérsékelte a ruházatkódási kiadásokat, hogy a lakosság – lévén kielégítő ruhatára – e téren tudott takarékoskodni (amire jövedelmének a korábbiaknál lassúbb növekedése is készítette),”¹³ különösen a hetvenes évek utolsó harmadában.

1. táblázat

Néhány ruházati termék fogyasztói átlagára 1968 és 1987 között (Ft)

	1968. év	1978. év	1987. év
Karton ruhaanyag 80 cm széles (m)	31,20	30,20	54,40
Kevert fésűs gyapjúszövet 140 cm széles (m)	247,00	283,00	324,00
Férfiöltöny fésűs gyapjúszövetből (db)	1260,00	2680,00	3460,00
Férfi télikabát kártolt gyapjúszövetből (db)	1200,00	1800,00	3410,00
Női télikabát (db)	836,00	1890,00	3140,00
Férfi zokni (pár)	13,80	26,10	43,80
Női harisnya, szintetikus (pár)	35,10	28,20	24,80

(Forrás: *Magyarország népessége és gazdasága - múlt és jelen.* 1996: 209.)

A ruházati cikkek áremelkedése a hetvenes évek első felében viszonylag mérsékelt volt, majd az évtized közepétől egyre nagyobb mértékű volt a drágulás. 1970-ben a ruházati termékek fogyasztói árindexe a tíz évvel korábbihoz viszonyítva még csak 98,4 volt, 1975-re 113,9-re, 1980-ra már 150,5-re 1985-re pedig már 220,2-re növekedett. Vagyis az öltözködéshez szükséges termékek árai a hetvenes években másfélszeresére, a nyolcvanas évek közepére, pedig több mint a kétszeresére emelkedtek.

A ruházati kiadásokat a legkevésbé a szellemi foglalkozásúak növelték, a legnagyobb mértékben pedig a szövetkezeti parasztság e célú kiadásai növekedtek. Általános tendencia volt a hetvenes években, hogy a különböző társadalmi csoportokhoz tartozók öltözködéssel kapcsolatos kiadásainak különbségei kis mértékben mérséklődtek. Az átlagosnál jóval dinamikusabb volt a kiadások növekedése a gyermekkorúak körében, különösen a 11-14 éves korosztályok tagjai között. A felnőtt generációk esetében – ahogyan ez a korábbi időszakokban is megfigyelhető

¹¹ Versztovsek – Enyedi 1978: 61.

¹² Versztovsek – Enyedi 1978: 160.

¹³ *Életszínvonal 1960-1980*: 135.

volt – a fiatal és középkorú nők ruházatkódásra fordított kiadásai nagyobb mértékben emelkedtek, mint a férfiaké. „Így a nők ruházatkódására fordított összegek a korábbiaknál nagyobb mértékben haladják meg a férfiakét. Ez elsősorban a szellemi foglalkozásúakra és a munkások háztartásaira vonatkozik és legkevésbé a parasztságra, ahol – a fiatalabb korosztályok kivételével – a nők ruházatkódásra nem fordítanak sokkal többet, mint a férfiak.”¹⁴

2. táblázat

Az egy főre jutó évi átlagos ruházati kiadás változása 1960 és 1985 között. (Ft)

	1960. év	1970. év	1980. év	1985. év
Városi munkásosztály háztartásai	1483	2312	3286	4474
Községi munkásosztály háztartásai	1359	1980	3078	4272
Szellemi foglalkozásúak háztartásai	2024	2929	3893	5507
Szövetkezeti paraszti háztartások	1244	1991	2998	3995
Kettős jövedelműek háztartásai	1509	2465	3406	4442

(Forrás: *Háztartásstatisztika* 1985: 20–24.)

A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján kibontakozó gazdasági válság a ruházati fogyasztás mérséklődésében is egyértelműen éreztette hatását. „A ruházati forgalom (1982-ben – V. T.) a tervezettnél jobban csökkent és ez a termékek többségére jellemző volt, amit a kínálat 1982. évi helyzete nem indokolt. Az ellátás színvonal az év során valamelyest romlott ugyan, de a megkérdezett boltvezetők a kínálatot mindvégig kedvezőbbnek ítélték az előző évinél. A ruházati kereslet mérséklődésében szerepet játszott a fogyasztói árszínvonal vártnál nagyobb növekedése, valamint a magánszektor nem központi árualapokból bonyolított eladásainak dinamikus növekedése.”¹⁵

A háztartásstatisztikai adatok szerint 1975-ben a férfiak öltönyt háromévente, nadrágot vagy zakót külön-külön évente, téli és átmeneti kabátot ötévente, ballon vagy esőkabátot tíz-tizenöt évenként, felsőruhát, kabátszövetet ötévenként, felső kötött árut évente, inget 7–8 havonta, cipőt, szandált 8 havonta, fehérneműt évente 3-szor vásároltak. A nők kosztümöt egy és egynegyed-két évenként, szoknyát, blúzt háromnegyed évente-évente téli és átmeneti kabátot négyévente, ballon és vagy esőkabátot 12–15 évenként, egyéb felsőruhát, kötöttárut évente egyszer, fehérneműt negyedévente, cipőt, szandált félévente, harisnyát, zoknit két-háromhavonta (egy-egy darabot) vásároltak. Nehéz pontosan meghatározni, miként változott a személyes ruhatárak összetétele, hiszen ezzel kapcsolatos dokumentumok nem állnak rendelkezésre. A különböző ruhadarabok kiskereskedelmi forgalmának folyamatos emelkedése arra enged következtetni, hogy a személyes ruhatárak is folyamatosan bővültek. A hetvenes évek közepén egy ruházatkódással foglalkozó kiadvány szerzője úgy vélte: a gyerekek minimális ruhatárának 8 alsónadrágot, bugyit, 4–6 trikót, kombinét, 4 pizsamát, 6 zoknit, 4 harisnyanadrágot, 4 inget vagy könnyű blúzt, 2 meleg inget vagy blúzt, 2 kötött kabátot vagy pulóvert, 2 anorákot, 3 ruhát és/vagy nadrágot, 2–3 pár utcai és két pár otthoni cipőt vagy papucsot kellett tartalmaznia.

¹⁴ *Háztartásstatisztika* 1980: 247.

¹⁵ *Belkereskedelem* 1982: 7.

Felnőttek esetében a minimális ruhatár a következő darabokból állt: 4-4 alsónadrág vagy bugyi, 4-4 trikó vagy kombiné, 1-2 alsószoknya, 2-3 melltartó, 1-2 harisnyatartó, 3-3 pizsama vagy hálóing, 6 pár zokni és/vagy 4 pár harisnya, 3-3 ing vagy blúz, 3-3 pulóver, 2-2 kardigán vagy kötött kabát, 2 szoknya, kötényruha, 1 ruha, a férfiaknak 2 a nőknek 1 nadrág, 1-1 rövidnadrág, 1-2 öltöny vagy kosztüm, 1-1 kabát, 1-1 esőkabát, 1-1 sportkabát, 1-1 fürdőnadrág vagy fürdőruha, 1-1 köntös vagy pongyola, a nők esetében 2 háziruha és 1 kötény. A lábbeli minimumot mindkét nem esetében 2-3 párban határozták meg.¹⁶

A fogyasztásban a hetvenes években belső átrendeződés ment végbe. Az alacsonyabb minőségű termékek kereslete folyamatosan csökkent, a magasabb minőségűeké ugyanakkor ezzel párhuzamosan növekedett.¹⁷ Bizonyos értelemben a fogyasztás tömegesedése az a jelenség, ami meghatározta a magyarországi öltözködés és divat hetvenes és nyolcvanas évekbeli történetét. Miután az alapvető cikkek hiánya már nem a társadalom egészére, hanem egyes, rendszerint csökkenő létszámú társadalmi csoportokra volt jellemző, a fogyasztás, a vásárlás új szerepet és jelentést is kapott a hétköznapi cselekvések között. Ezzel párhuzamosan a beszerzendő termékekkel szemben támasztott vásárlói követelmények, az öltözködés minőségével kapcsolatos igényszintek folyamatosan emelkedtek. Az 1976-77-es esztendő ruházati áruforgalmát áttekintő belső elemzés szerint „a lakosság igényessége a ruházati cikkek iránt fokozottan növekedett. Ezt az igényességet (minőség, fazon, divatosság vonatkozásában) – döntően a hazai termelési adottságok, és az import növelésének korlátai miatt – a kereskedelem csak lassabban és részben tudta követni.”¹⁸ Az aktuális divatcikkek és egyes szezonális termékek hiánya miatt, érthető módon időről-időre működésbe léptek a hiánygazdaság viszonyai között kialakult fogyasztói reflexek. A családok többsége rendszerint már a tanévkezdés előtt számba vette, mire lesz szüksége a következő időszakban. „Az eddigi évek tanúsága szerint a szülők ez idő tájt rohamozzák meg a ruhaboltokat, s ők tudják, miért teszik. Nyilván van némi szomorú tapasztalatuk, hogy olykor kamaszöltönyből, bakfiskabátból siralmas a választék, nincs elég kötöttáru, kevés a kord nadrág, gyerekcipőből és iskolaköpenyből, pedig néha komoly méretgondok vannak.”¹⁹

ELLÁTÁS, KERESKEDELEM, ÁRUHÁZAK

A divat lényegében önálló iparággá vált a hetvenes-nyolcvanas években Magyarországon. A trendek előrejelzése, a várható igények felmérése, a divat formálása továbbra is a Magyar Divatintézet feladata maradt. „Az intézet több nemzetközi szervezet tagja. A szervezetek nemzetközi tanácskozásain előre közlik a divatszíneket, az új textilkonstruksiókat és a divat főirányait. Mi divatszakemberek folyamatosan látogatunk külföldi divatbemutatókat, és együttműködésünk alapján megkapunk

¹⁶ Pataki 1976: 29, 47.

¹⁷ Valló Tamás et al. 1980: 15.

¹⁸ *A ruházati áruforgalom alakulása 1976-1977. években*: 4.

¹⁹ *Ez a divat* 1980. 8. 2.

minden olyan információt, ami lehetőséget ad arra, hogy a várható divattal lépést tarthassunk. Az információkat itthon ismertetjük, hogy a hazai ipar is felkészülhessen, és színben, fazonban, az anyagok karakterében nagyjából megfeleljünk a külföldi irányvonalaknak. Az európai divat lényegében egységes, sőt világdivatról beszélhetünk. [...] Hogy a magyar divat tudja-e követni a nemzetközi divatot? A divattervezők igen, az ipar azonban nem. Számtalan összetevője van a lassúságnak. Az alapanyagiparral kezdődik, folytatódik a konfekcióiparral, illetve a megrendelésekkel. Egy-két évtizeddel ezelőtt szárnyra kapott olyan elképzelés, hogy a magyar vevőkörnek önálló divatot kell tervezni, de ma már nyilvánvaló, hogy nem lehet eltérni a főbb irányoktól.”²⁰ Fokozatosan erősödött a piaci orientáció a terület ipari és kereskedelmi ágai között. A termelők és a kereskedők egyaránt törekedtek arra, hogy a nyugat-európai termékekkel is versenyképes magyar divattermékeket, „márkákat” állítsanak elő és forgalmazzanak. Ezeknek a törekvéseknek a sikerét közvetett módon az is mutatta, hogy számos magyar termék komoly valutának számított a Kelet-Közép-Európai „zsebimportban”, a hetvenes-nyolcvanas évek szocialista országokon belüli bevásárló-turizmusában. A fokozott kereslet kielégítését szolgálta többek között az is, hogy a hetvenes évek második felében megkezdődött a hazai farmergyártás (Trapper farmer). „A tett erőfeszítések eredményeként különösen sokat javult a farmerruházati ellátás: 1976. évben kb. 1 millió darabot (ebből 200 ezer db. importból), 1977-ben már 2,5 millió darabot (1,3 millió db. importból) értékesített a kereskedelem. Ennek ellenére a leginkább keresett márkás farmerok iránti igényeket még így sem lehetett maradéktalanul kielégíteni...”²¹ A világszerte ismert márkákkal szemben célzott akciókkal igyekeztek népszerűsíteni a hazai termékeket. Az új kereskedelmi formák és módszerek terjesztésében kezdeményező szerepet játszó Skála-Coop szövetkezet áruházaiában 1980. március 14-28-a között „Trapper-heteket” rendezett. A divatlap beharangozó cikke szerint „a Levi’s, a Wrangler, a Lee után nem kell már bemutatni a Trapper márkát. Debütálása óta alig telt el egy-két év, mégis szép karriert futott be. [...] a Trapper farmer semmivel sem rosszabb, mint ismertebb márkatársai, sőt erősebb azoknál, s ráadásul még olcsóbb is, nem is kevéssel! Bőr-emblémáját sem érheti rossz szó: ízléses, modern, jópofa, ahogyan effajta holmihoz illik, az anyag „kéksége” ugyancsak kitűnő, vagyis szépen fakul...”²² Az év során több mint negyedmillió Trapper farmert – hosszú-nadrágot, szoknyát, ruhát – értékesítettek a kizárólagos kereskedési joggal rendelkező Skála-Coop hálózatban.

Ugyancsak egyre fontosabbá vált a világcégekkel való együttműködés kialakítása. A magyar kereskedelmi és ruhaipari cégek igyekeztek megszerezni az egyes termékek gyártási jogát. Így kezdődött meg a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján több világmárka – Levis, Lee Cooper – előállítás. A Levi Strauss cég hazai partnere például a Május 1. Ruhagyár volt.²³ A kereskedelemben ezt a törekvést jelezte többek

20 Surányi 1981: 194 (Majmolás vagy tervezés? Interjú Mészáros Éva ruhatervezővel.)

21 *A ruházati áruforgalom alakulása 1976-1977. években*: 6.

22 *Ez a divat* 1980. 3. 11.

23 *Ez a divat* 1980. 7. 2.

között, hogy 1982 októberében megállapodás született a világszerte ismert Pierre Cardin cég és a Hungarotext között a Pierre Cardin márkanévvel ellátott termékek magyarországi gyártásáról és forgalmazásáról, s egy évvel később, 1983-ban már meg is nyílt a Tanács körúton (ma Károly körút) az első márkatermékeket forgalmazó butik. Az állami kereskedelem számára azonban továbbra is nehézségeket okozott az öltözködéssel és az ápoltsággal kapcsolatos fogyasztói igények kielégítése, annak ellenére, hogy a bolthálózat és választékuk is folyamatosan színesebbé vált. Megjelentek az exkluzív ruházati cikket forgalmazó boltok, mint például az S-modell. 1983-ban nyitotta meg kapuit a Fontana Divatház, ami választékos kínálata mellett igen magas árai révén vált közismertté.

A vidékiek számára a hatvanas és a hetvenes években a fővárosi Rákóczi út áruházai jelentették az elegáns bevásárló helyeket. A megyeszékhelyek nagy részén a hetvenes évek végéig továbbra is a Centrum Áruházak voltak a legfontosabb és legnagyobb alapterületű ruházati boltok. Ezt az „egyeduralmat” fokozatosan megtörték a megyei nagyvárosokban felépített „modern és korszerű nagyáruházak” (például a Nyírfa és a Kelet Áruházak Nyíregyházán, vagy az Unió Áruház Debrecenben), amelyek általában jelentős mértékben hozzájárultak az új fogyasztói magatartásformák kialakulásához és elterjedéséhez, a vásárlási szokások fokozatos átalakulásához. A kereskedelmi hálózat átalakításával a „kvázi fogyasztói társadalom” elvárásainak, igényeinek próbáltak megfelelni. 1976-ban nyitották meg Budapesten a Skála Budapest Nagyáruházat, ami akkor a legnagyobb alapterületű és forgalmú áruház volt Magyarországon.

Az ellátásban és a választékban mutatkozó hiányt az egyre jobban megerősödő magánszektor is enyhítette. 1965-ben még csak 565-en, 1970-ben már 823-an rendelkeztek ruházati magánkereskedelmi engedéllyel, 1975-ben 1083-an voltak, 1980-ban 1565 magánkereskedő tevékenykedett a ruhás szakmában három évvel később, 1983-ban már 4069-en, 1987-ben, pedig már 6236-an voltak. Az átrendeződést az is mutatja, hogy 1984-ben a ruházati cikkek kiskereskedelmének már az egynegyede a magánkereskedelem keretei között bonyolódott.²⁴ „A magánkereskedelem dinamikus térhódítását a divat szakmában elsősorban az indokolta, hogy e téren a megfelelő színvonalú kereskedelmi ellátáshoz nélkülözhetetlen a gyorsan változó piachoz való rugalmas alkalmazkodás. Ez a szocialista szektor helyenként igen merev szervezeti keretei között és a mérsékelt érdekeltség miatt kevésbé valósítható meg. A magánkereskedelem üzletei a lakosság differenciált igényeihez igazodnak...”²⁵ A kialakuló termelési láncok, ha szükséges volt, a lehető legrövidebb időn belül váltottak a divatszínek és a fazonok között. A modern tömegkommunikáció ízlést és divatot befolyásoló hatását felismerve gyártották az ismert személyiségek, figurák képeivel díszített ruhákat. A nyolcvanas évek elejére bontakozott ki a „butik-kultusz”, ami lényegében az érvényes divatáramlatok naprakész követését tette lehetővé azok számára, akik a korabeli állami kereskedelemben forgalmazott ruházati termékek

24 *Belkereskedelmi Évkönyv* 1978: 145. *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1988: 233. Egy évtizeddel korábban ez az arány még tíz százalék körül volt.

25 Mester – Rajnai 1986: 145.

árainak többszörösét is hajlandók – és képesek – voltak kifizetni egy-egy „menő cuccért”. Természetesen a butikdivat is létrehozta a maga teljes termelési és kereskedelmi rendszerét. Mire az állami kereskedelem képes volt a mutatkozó divatigények kielégítésére, addigra a magánkereskedők, a korabeli kifejezéssel élve „butikosok” már learatták az új divatjelenséggel együtt járó gazdasági előnyöket. A nyolcvanas években meglehetősen széleskörűvé váló magyar bevásárló-turizmus is alakította a divatot és az öltözködést. Az itthon nehezen vagy egyáltalán nem beszerezhető ruhadarabok „zsebimport” keretében kerültek be az országba. Viselőik általában büszkék voltak arra, hogy ezeket a drága és ritka ruhadarabokat viselhetik. Egy-egy márkás holmi birtoklása státuszszimbólum jellegűt öltött. Az olasz bőrdzseki, a török bőrkabát, a legújabb divat szerint készített, Bécsben vásárolt női bunda mind ezek sorába tartozott.

A fogyasztás jelentőségének felértékelődése az öltözködés kultúrát, a divatot, az öltözködéssel kapcsolatos szokások, elvárások és normák átalakulását egyaránt jelentős mértékben befolyásolta, s nemcsak a fiatal generációk ruházódását alakította át, hanem szélesebb társadalmi csoportokra is hatott, hozzájárult az előítéletek oldódásához, az újítások iránti befogadó készség növekedéséhez. Az is a kor öltözködésének egyik jellegzetessége, hogy a társadalmi különbségek elsősorban a viselt ruha minőségében, fazonjában, színösszeállításában az aktuális divatirányzattól való távolságban voltak elsősorban tetten érhetőek.

AZ ÖLTÖZKÖDÉS ÉS A DIVAT VÁLTOZÁSAI ÁLTALÁBAN

Milyen változások történtek az öltözködésben a hatvanas-hetvenes évek fordulóján? Elsőként a két korszakjelző ruhadarabot, a miniszoknyát és a farmernadrágot kell megemlíteni. Előbb mindkettő heves reakciókat váltott ki a korabeli közvélekedésben, majd ehhez képest meglehetősen gyorsan elfogadottá vált. A hatvanas évek második felében kibontakozó miniszoknya divatját az egészen fiatal korosztályok tagjaitól a középkorúakon át az éltesebbekig, meglehetősen széles körben követték. (Ehhez kapcsolódóan, kiegészítő darabként vált közzükségleti cikké a női harisnyanadrág.) A miniszoknyát a hetvenes évek elején a forrónadrág (rövid női sort) divatja követte. Mindkettő alaposan átformálta a női test nyilvánosságával kapcsolatos hagyományokat és szokásokat. Majd az évtizedfordulón lényegében ellentétes irányú fordulat következett be, a mini mellett megjelentek a maxi és a midi viselet darabjai is. A hetvenes évek magyarországi divatját többek között a különböző irányzatok egymás mellettsége, a sokszínűség jellemezte. A nők ruhatarában a mini és a midi, a Chanel-kosztüm és a farmernadrág egyaránt megtalálható volt. S fokozatosan növekedett a népies, az egykori falusi viselet elemeit felhasználó ruhák népszerűsége is. Miként az is egyre fontosabbá vált, hogy a viselt ruhadarab valamilyen ismert márkához tartozzon. A férfiak öltözködésében a zakók, kabátok hossza és fazonja gyakorlatilag évente változott. „Erre az időszakra esik például a „hagyományos” ballon kabát teljes kihalása és az orkán betörése, majd

közsükségleti cikké válása, végül lassú, de visszavonhatatlan kihalása, és a ballon visszatérése, de alapanyagban és fazonban a régitől alapvetően eltérő kivitelben.”²⁶ Az évtized elején – némileg – átalakult a fiatalabb korosztályok öltözködése. A divat és az öltözködés kérdés fontosságának a felértékelődését jelezte az is, hogy 1970 júniusában Ifjúsági Divatbizottság alakult azzal a céllal, hogy elősegítse „az ifjúság korszerű, praktikus és kulturált öltözködését”. A divatlap beszámolója szerint „érdekes, hogy a mini a ruhák közül is eltűnt. Pedig a tizenévesek, ha szívesen is hordanak maxit vagy midit, a miniről – főleg nyáron nem mondanak le. Nagy részük nem szívesen visel fodrokat, csipkéket, masnikat.”²⁷

Sajátos módon a farmer utáni vágyódás a divatsajtóban ekkor még nem jelent meg markánsan, holott a nyugat-európai öltözködési szokásokhoz képest némi fáziskéséssel ugyan, de ez volt a másik korjelző ruhadarab, ami jelentősen átalakította az öltözködési szokásokat. A „farmerjelenség” Magyarországon a hatvanas-hetvenes évek fordulóján bontakozott ki, az önként vállalt „egyformaság” az „öltönynyakkendő” hagyomány elutasítása mellett, a markáns generációs életszemléleti különbséget, az erősödő fogyasztói orientációt is kifejezte. Az farmervásárlók igényei kezdetben nehezen voltak kielégíthetők, ami fokozta az egyes darabok értékét, javította viselőjének közösségi presztízsét. Ez a helyzet a hetvenes évek második felében kezdett megváltozni. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára azonban a farmerruházat Magyarországon is elveszítette egyediségét, presztízserképét, s az általános divat egyik elemeként épült be immár nemcsak a fiatal generációk, hanem a valamennyi korosztály ruházatkódásába.

A divatkövetésben és az öltözködésben elsősorban a korosztályok közötti különbségek váltak meghatározóvá a hetvenes évek folyamán, ami a sajtóban és a különféle tanácsadó kiadványokban is egyre markánsabban jelent meg. A fiatal korosztályok tagjai szüleikkel, az iskolával, általában az idősebbekkel gyakran keveredtek vitába hagyományokat figyelmen kívül hagyó, a divatváltozásokat gyorsan elsajátító és nem utolsó sorban a másságot is határozottan kifejezni akaró viseletükkel és viselkedésükkel. „A konzervatívan öltözködő szülők nem sok örömmel nézik ‘topis’ lányukat vagy fiúkat.”²⁸ A generációs különbségek az évtized folyamán tovább erősödtek. Amíg 1971-ben farmerban és hosszú hajjal tilos volt belépni a Budai Ifjúsági Park területére, addig öt-tíz évvel később már az lett volna a mulatságos, ha valaki öltönyben és nyakkendőben akart volna részt venni egy rock koncerten. A hatvanas évek végén megbotránkozást keltő hippiviseletet, egy évtizeddel később többek között a „digók” a „csövesek” a „punkok” öltözködési – és életmód – divatja követte. Ez az ideológia súlyának jelentős csökkenésével éppúgy összefügg, mint a hetvenes évek folyamán kibontakozó „fogyasztói igények és gondolkodásmód” értékrendet és közgondolkodást is alakító hatásával. A beat- és a rockzene térhódításával együtt járó szubkulturális divatjelenségek – a farmernadrág, a hosszú hajviselet – elfogadása hosszabb időt vett igénybe. A másság ilyen és ehhez hasonló

²⁶ *A ruházati áruforgalom alakulása a III. ötéves terv időszakában:* 22.

²⁷ *Ez a divat* 1971. 4. 14.

²⁸ Faragó 1977: 9.

módon történő kifejezése iránt a politika és a társadalom is a hetvenes évek folyamán vált egyre toleránsabbá. Az öltözködéssel és a divattal foglalkozó szakemberek közül a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján sokan úgy vélték, hogy „napjainkban az öltözködés inspiratív elemei nem a divatszalonokból érkeznek, sokkal inkább a fiatalok szubkultúrájából és az öltözködés periférikusabb rétegeiből. Popfesztiválok, sportklubok musicalek és egzotikus vidékek öltözetei, rendfokozatuktól megfosztott egyenruhák és a legkülönbözőbb munkaruhafajták azok az öltözékek, amelyekből a jelen, a mai divat merít.”²⁹ Voltak időszakokat és divatokat jelző ruhadarabok, mint például a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján az igen szűk szabású, cső fazonú farmernadrág, a „baboskendő”, vagy a „szimatszatyor”, ami a Magyar Néphadseregben rendszeresített gázálarc táskából változott át a tizenéves korosztályok ruházatának közkedvelt kiegészítőjévé. Egyes ifjúsági rétegek öltözködése az azonos csoporthoz való tartozást, valamint gyakran a generációs életszemlélet fontosabb elemeit megjelenítő rockzenekarokhoz (a Beatrice együttes rajongói hordták például a csöves farmert és a baboskendőt) való kötődést is kifejezte.

Mindeközben az öltözködés rendje, a hagyományos értelemben vett divat a hétköznapi életben továbbra is elsősorban „női kérdés” volt, a férfiak öltözködésére sokkal kevesebb figyelmet fordítottak a korabeli divatsajtóban. A lapok és a különböző kiadványok általános és részletes tanácsokkal próbálták segíteni az eligazodást a gyorsan változó divatjelenségek között. A javaslatok már nem a „dolgozó nőknek” szóltak, bár elvétve még ilyen is akadt, hanem időseknek, fiataloknak, középkorúaknak, soványaknak vagy éppen teltebbeknek. A fiatalok számára a „jó ízlés határain belül” gyakorlatilag minden ruhatípus és fazon viselete megengedett volt. A középkorúak számára már a konszolidáltabb kivitelű, egyszerűségében divatos ruhák voltak ajánlottak. Ezzel egyidejűleg a nőikkel kapcsolatos társadalmi vélekedés is átalakult, egyfajta természetes emancipálódás ment végbe. Miközben a hagyományos szerepfelfogások is továbbéltek. „Kötelező” nőideál egyre kevésbé volt. A dolgozó nő ideológikus és mitizált képe is elhomályosult, hiszen a női szerephez egyre szorosabban és magától értetődőbb módon tartozott hozzá a kereső tevékenység.

A praktikum és az elegáns egyszerűség elve a divattervezők gondolkodását is befolyásolta. Egy részük ekkortájt úgy gondolta, hogy munkáját a célszerűségi követelményeknek kell alárendelni. „Mi nem divatbemutatókra tervezünk. A divatbemutatóknak nincs igazi funkciója, mert nincs társadalmi alapjuk. Olyan dolgokat kényszerítenek az emberekre, amikre igen kevés nőnek van szüksége. A divatbemutatókat látogató sznob közönségen kívül van egy másik, sokkal szélesebb réteg is, idetartoznak, akik kevés pénzből szeretnének szépen öltözködni és ebben várnak segítséget. Mi abból indulunk ki, hogy mi az igény. Például az ember, ha reggel elmegy dolgozni, akkor este – ha nincs ideje átöltözni – esetleg ugyanabban a ruhában szeretne színházba menni. Ezért egészen apró változtatásokkal különböző célokra megfelelő holmikra van szükség.”³⁰ Hangsúlyozták az öltözködés összhangjának, a

29 Szilvitzky 1982: 15.

30 Surányi 1981: 198. (Majmolás vagy tervezés? Interjú Koppány Gizellával)

korhoz és alkathoz illő ruhadarabok kiválasztásának fontosságát. „Korántsem biztos, hogy a manökenek ruhája nekünk is előnyös, nekünk is illik. [...] Gondoljunk a kilóinkra, éveinkre, családunkra. [...] Családban élünk, a többiek ruhájával is összhangot kell teremtenünk. Nem éppen kifogástalan látvány a szolidan öltözött férfi és a hacacárés asszony. De ez fordítva is érvényes, és vonatkozik az ifjúságra is.”³¹ Ugyancsak lényeges szempont volt, hogy az éppen viselt ruha illeszkedjen az egyéniséghez, szabásában, színében egyaránt. „Ruházkodásunkban némelykor elhanyagoljuk egyéniségünket, és valamilyen újdonságot »egy az egyben« átveszünk valahonnan. Például: érthető, ha egy amerikai lány hazája felségjeleit rávarrja a pulóverére. [...] Ám ha ugyanazt az amerikai csillagos lobogót egy magyar lány varrja díszítőül a blúzára, az meglehetősen visszatetsző. Tudjuk: ezzel nem tagadja meg szocialista országunkhoz tartozását, csupán utánoz, magyarul: majmol. Mindez szerencsére (a külföldi divat kopírozása) nem jellemző általános ízlésünkre. Tervezőink többnyire szép modellekkel segítik külsőnk csinosítását. Még azt kellene jobban megtanulnunk, hogy egyéniségünkkel, formánkkal jobban összhangban legyen ruhatárunk is.”³² Bár az idősebb városi nők számára egyre kevésbé volt kötelező a sötét, vagy sötét tónusú ruha viselete – sőt nem számított feltűnőnek, ha az ötven vagy hatvan év feletti hölgyek színes, tarka ruhát hordtak –, de a tanácsadók ajánlatosnak és illendőnek tartották, hogy ebben az esetben a ruha inkább pasztell árnyalatú legyen, ne pedig túlságosan rikító színű. A divattal foglalkozók többsége úgy vélte: a reális önértékelés és a kellő józanság megóvja az egyes embert a divat túlzásaitól. Hiszen „a túlzás, bármilyen is a divat, mindig rossz. Emlékezzünk csak vissza – de tárgyilagosan – a miniszoknyára. Bizony követték ezt a bolondos divatot azok is, akiknek sem a kora, sem a testsúlya nem volt már ‘mini’. A karikatúristák éveken keresztül szórakoztak és szórakoztattak a mini-divat kigúnyolásával. Óvakodjunk tehát a túlzásoktól.”³³

A hagyományos értelemben divatosan öltözködő nők számára – a divattudósítások szerint – 1970–71 fordulóján az „új divat legfrappánsabb kérdése: a szoknya hossza. A budapesti őszi-téli bemutatók után végül is kialakult az új hosszúság, amely mindenképpen takarja a térdet. Alig van már mini, s kevés a kifejezetten maxi. De a midinek is többféle változata van. [...] a normális szoknya hossza a földtől 40 centiméterre végződik. [...] A hivatalos midi a földtől 35 centiméterre végződik [...] tweedből készül és az új divatnak megfelelően, elől végiggombolódik.”³⁴ Néhány évvel később általános tanácsként fogalmazódott meg, hogy korosztálytól lényegében függetlenül a legelőnyösebb a térdközépig érő, esetleg a térdet is takaró szoknyahossz. Az ennél rövidebb szoknya viseletét elsősorban harminc év alatti generációk tagjai számára ajánlották, ha kellően csinos testalkatúak voltak.

A hetvenes évek második felében továbbra is a kosztüm számított a női ruhatár legfontosabb és legcélszerűbb darabjának. Jól kihasználható viselet, mindenkor

31 Faragó 1977: 8.

32 Németi 1975: 2–3.

33 Faragó 1977: 9.

34 *Ez a divat* 1970–71 Tél (különszám) 19.

elegáns, a divat változásait is jól tűri, kevésbé függ az életkori és testi adottságoktól. Anyaga egyaránt lehet flanel, tweed, trevira, kötött, jersey, selyem, bársony, santung, vászon. A változó időket jelezte, hogy már nemcsak a klasszikus vagy a kiskosztüm volt elfogadható, hanem a nadrág vagy a nadrágszoknyás kosztüm is. Gyorsan és széles körben terjedő divatként regisztrálták a hetvenes évek közepén az ingruhát, elsősorban azért, mert megfelelő szabás alkalmazása révén egyaránt divatos viselet lehet a kamaszlánynak éppen úgy, mint a nagymamának. Előnyei között említették azt is, hogy jól kihasználható, házi viselet, hétköznapi utcai vagy éppen alkalmi ruha is lehet attól függően milyen anyagból készült. „A magyar nők többsége jól öltözött. Sok leleménnyel formálják az anyagot, ruháik színesek, vidámak és többségük szerényen, mégis finoman elegáns. A divat irányítóit arra kérjük, még az eddigieknél is jobban vegyék számításba, hogy a keresőképes korú nők 70 százaléka dolgozik. [...] Szeretnénk [...] a szakemberek figyelmét felhívni arra, hogy a divattervezők gondoljanak a különböző szakmájú, foglalkozású nők életkörülményeire, a munkában, otthon és a különböző szórakozóhelyeken, összejöveteleken hordható ruháira. Félreértések elkerülése végett: isten őrizzen attól, hogy más színházi ruhákat tervezzenek a baromfigondozóknak és a művezetőknak! Hiszen büszkék vagyunk rá, ha a koncerten külseje alapján nem tudjuk megkülönböztetni a tanárnőt a kereskedelmi alkalmazottól. E jelenséget erősíteni szeretnénk.”³⁵ A foglalkozási ágak és csoportok szerinti különbségek, néhány – hagyományosan egyenruhát viselő – szakma kivételével valóban csökkentek ebben az időben.

A hetvenes és a nyolcvanas években, a városokban élők öltözködését a divathulámok egyre nagyobb mértékben befolyásolták, az újítások iránti befogadó készség növekedett. „Megszínesedett, vidámabb, változatosabb lett az ötvenes évek óta a férfiak öltözéke is. Élénkebbek, nagyobbak lettek a kockák, harsogóbbak a csíkok. A pötty és a virág már nemcsak nyakkendőkön, díszszembkendőkön virít. A színes, mintás tarka ingek és zubbonyok polgárjogot nyertek a férfiak mindennapi ruhatárában.”³⁶ A férfiak és a nők esetében egyaránt megfigyelhető a sportosabb ruhák viseletének térhódítása. „A [...] sokféle változatban megjelenő overall például nevében is (over all) jelzi a kényelmi, védő jelleget. A munkaruhákra visszavezethető öltözékfajták, s a különböző farmer típusú öltözetek érzékenyen fejezik ki a mai életforma és az öltözék viszonyában rejlő használati szabadságot, amelynek velejárója a fesztelen mesterkéeltség nélküli viselkedés. Ide sorolható a használt ruhák viselésének divatja is, amely szinte beépült a divat organizált rendszerébe.”³⁷ Az alapanyagokat tekintve a hetvenes évek első fele a jersey térhódítása jegyében telt, az itthon nem vagy csak nehézkesen és viszonylag drágán beszerezhető ruhaanyag a jugoszláviai bevásárló turizmus kedvelt cikke volt.

A hetvenes évek férfi divatjában viszonylag kevés változás volt. Hétköznapi viseletre a fiatalabb korosztályokhoz tartozók számára a sportosabb farmernadrág, ing, mellény vagy a farmer és pulóver viseletet, az idősebbek számára az öltönyök

35 Németi 1975: 2-3.

36 Pataki 1976: 62.

37 Szilvitzky 1982: 15.

különböző típusait ajánlották, köztük a korszak egyik divatos cikkét a klasszikus, mellényes öltönyt. Új ruhadarabként ebben az időszakban jelent meg az ingpulóver, a selyemgarbó, a magas nyakú pulóver, a férfingek között az egyszínűek mellett tért hódítottak a kockás, csíkos mintázatúak. A kalapviselet ellenben folyamatosan vesztett népszerűségéből, elsősorban a középkorúak és az idősek körében maradt többé-kevésbé nélkülözhetetlen ruhadarab.

Fokozatosan előtérbe került az öltözködéssel szemben támasztott elvárásokban a sokféle alkalmazhatóság, az egészséges viselet igénye is. „A mai nőnek feltétlenül egészségi szempontokat kell figyelembe vennie divatos öltözködésének kialakításában. Ennek eldöntésében nincs magára hagyva, hiszen divatlapok sokasága, a divatbemutatók, az újságok divatrovatai, a könyvek jól tájékoztatják. Az újfajta anyagok, a divat, az öltözködési szokások, a ruha formájának megváltozását vonták maguk után. A könnyen kezelhető, műszálás és gyúrtelenített, impregnált, vízlepergető és szennytaszító kikészítésű, kötszövött és hurkolt kelmék elterjedése mind nagymértékben befolyásolta a divatot. A nők tömeges munkába állása, a második műszak nehézségei, az urbanizált életforma, a kisebb lakások, a közlekedési eszközök zsúfoltsága, a szennyezettebb környezet a gyakori szórakozási lehetőségek, a hétfégi programok – mind-mind egészségügyi és társadalmi követelményeket támasztanak a ruházattal szemben.”³⁸

A nyolcvanas években a női divat színei között népszerűek voltak a mély árnyalatok és az ellentétes színek, főként a fekete és a fehér. A szabásban és a fazonban a lezserségé és a kényelemé lett a főszerep, hangsúlyosak a vállak, egyenes a ruhák vonalvezetése, lazán, könnyedén követik a test vonalát, a szoknyák hossza ismét növekedett. „Oly színes a női öltözködés palettája, hogy talán erre még nem is volt példa. Négy-öt gyakran még több stílus él együtt, a variációknak se szeri, se száma.”³⁹ A divatot követő férfiak öltözködésében a klasszikus, szolidan elegáns formák és ruhadarabok váltak népszerűvé. A korábban divatos „pufajkák, a vattakabátok, a sportszerelések helyett a jólöltözöttség, az ápoltság a fő. [...] Igen divatos a csíkos blézer és a vastag halszállás, vagy tweed szövetből készült sportzakó. [...] A férfiak sportos öltözködését – a dzsekik, mellények és pulóverek kavalkádját – a divattervezők elsősorban valóban sporthoz, szabadidős programokhoz ajánlják.”⁴⁰

A divatlap szerint a nyolcvanas évek elején ismét változtak a fiatalok öltözködési szokásai. „Valami van a levegőben, amiről arra lehet következtetni, hogy ismét egyre divatosabb lesz az ápoltság, a választékos megjelenés. [...] a toprongy, a gyúrt, foltozott gönc, az ápolatlanság kezd divatjamúltnak válni. [...] Néhány éve még [...] olykor a hajmosásra, a szappan és a dezodor használatára is tapintatos, ám szívós erőszakkal kellett rábeszélni a megátalkodott hippi-palántákat, akik többnyire makacsul esküdtek rá, hogy akkor igazi a szerelés, ha a merevre koszolt farmer úgy megáll az ágy mellett, hogy reggel, akár páros lábbal beleugorhat a gazdája! Legyen

38 Uresch 1978: 17.

39 *Ez a divat* 1985. 2. 2.

40 *Ez a divat* 1985. 9. 15.

az fiú vagy lány. Mert az is az öregek pukkasztásához tartozott, hogy – legalábbis hátulról – mindkét nem képviselőit össze lehessen téveszteni. Ma már más szelek fújnak. A lányok [...] észrevették: a virágos szoknyák az üde blúzok olykor mintha előnyösebben hatnának a vastag, térdig nyúlt pulóvereknél. Alakul a fiúk gusztusa is. Egyre többen értik meg: nem kell okvetlenül nyakkendőben feszengeni, lezser, sportos darabokat is lehet viselni, amelyek uram bocsá' tiszták s vasaltak is. [...] A mai – skatulyából – kilépő ember titka a tisztaság, a jól ápoltság, a korszerű ruhadarabok kényelmes eleganciája.”⁴¹ A mindennapokban azonban ez a beharangozott változás csak viszonylag lassan érvényesült.

A nyolcvanas évek elejének férfi öltönydivatjában az előző években divatos karcsúsított szabásvonal vesztett népszerűségéből, s a férfias vonalak váltak uralkodóvá. „Divat [...] a széles váll, és mindazok, akiket a természet nem látott el eredendően jelentős muszklikkal, deltákkal – most jókora válltömések és optikailag szélesítő vállpiék segítségével ölthetnek díjbirkózó formákat. [...] A fazon keskeny: általában 6,5-7 cm. [...] A pantallók derékban kissé bővebbek, és lefelé keskenyednek: aljbőségük 24-26 cm. Az anyagok finom mintázatúak, és ismét divat a kisléptékű kockás és a pepita szövet. A ruha stílusához különben alkalmazkodnak a kiegészítők is. Keskeny a divatos ingnyak, és ugyancsak keskeny a divatos nyakkendő is.”⁴² A nők körében a karcsúságot fokozottabban kifejező keskeny sziluett terjedt el és vált uralkodó szépségkarakterre. Ez a divat lényegében a nosztalgia jegyében született, hiszen ötletei, fazonjai az 1940-50-es évek formajegyeire épültek. A testközeli formákat kifejező divat jellegzetességei: „a fejfedőtől kezdve a kisformájú kalapok, az egyenes, széles, tömött vállforma, laza, enyhén bővített felsőrész. A derékvonalat keskeny vagy széles öv hangsúlyozza. A szoknyák egyenes hatásúak, finomkodó részletekkel, a térdet megközelítő, vagy néhány centivel meghaladó hosszúsággal. Keskeny a nadrágforma, a csípőn kissé bővítve. Rendkívül magasak, vékonysarkúak, a sportosabb összeállításokhoz pedig finom vonalúak és lapos sarkúak a cipők. [...] Az alapanyagok közül tavasszal a finom szövetek viszik el a pálmát, a nyári szezonban, pedig a pamut, a len, a batiszt, a muszlin, a puplin, a szatén és a pamutkrepp. [...] A sportos stílus jegyében készült holmik jellegzetes darabjai a blúzok, a tunikaszerű hosszú ing, a lefelé keskenyedő nadrág. Új a sort, a bermuda és a halásznadrág, a laza, bő esésű pólók, a fényes esőkabátok. [...] Az avantgard jellegű öltözékek foglalják magukban az új divat szélsőségesebb változatai, túlzásait. Jellemzői a túlszélesített váll, kontrasztos színbetoldással, merész hasíték a szoknyán.”⁴³

A nyolcvanas évek sajtója részletesen tudósított minden fontosabb hazai divat-eseményről, időről-időre szemlézték a fontosabb nyugat-európai divatlapokat s gyakorlatilag naprakészen követték a londoni és párizsi divat változásait. A korábbi évekre jellemző óvatosságnak, visszafogott kommentálásnak vagy fáziskésésnek lényegében már nyoma sem volt. „Amíg a manekenek az Intercontinental bálter-

41 *Ez a divat* 1980. 2. 2.

42 *Ez a divat* 1980. 3. 48.

43 *Ez a divat évkönyv* 1980. 168-169.

mében 33 vállalat és szövetkezet termékeit vonultatták föl, a szakemberekből és egyszerű vásárlókból álló közönség előtt, öröm volt látni, hogy a hazai divatirányzatok talán még sohasem követték ilyen gyorsan a világdivat anyagait, színeit, sziluettjeit, mint most. A finom juhmappák, a puha gyapjú kelmék, a lágy esésű selymek; a szürkék, a rózsaszínek, a jeges, világos tonikszínek, a pávakékek, mélyzöldek a tüzes gesztenyével, égetett széniával, bíborvörössel összehangolt tónusai – azok a széles kerekre tömött vállak, a hosszú szoknyák, a túl bő, túl nagy, lezser formák, a túl széles övek, a szellemes, színes gyapjúharisnyák, az okosan tekert turbánok, sálak ügyes rész megoldásai – akár a párizsi dobogókon is tapsot arathattak volna.”⁴⁴ Az természetesen már más kérdés, hogy a naprakész divatkövetés elsősorban szűk társadalmi csoportokra volt jellemző. A társadalom tagjainak többsége számára az ápoltságot kifejező öltözködés volt a lényeges.

Nehéz pontosan meghatározni milyen hatása volt a különböző divattal és öltözködéssel kapcsolatos kiadványoknak, divatlapoknak, magazinoknak. A korszak legnépszerűbb – praktikus tanácsokat, divatötleteket is rendszeresen közlő – hetilapja a *Nők Lapja* volt a maga milliós példányszámával. Ugyancsak a tájékozódás fontos eszköze volt az *Ez a divat*, s nem lehet lebecsülni az alkalmi kiadványok, valamint a külföldi utazások során gyűjtött élmények szerepét sem. A háztartási, divat és öltözködési tanácsadó könyvek is több tízezres, nemritkán százezret meghaladó példányszámban jelentek meg, vagyis feltételezhetően elég széles társadalmi körhöz jutottak el. Nyilvánvalóan nem minden ötlet és tanács valósult meg maradéktalanul a hétköznapokban, az azonban joggal feltételezhető, hogy ezek a kiadványok hatottak a közízlésre, elősegítették egy-egy divatjelenség kibontakozását, elterjesztését, elterjedését, jelentősen befolyásolták az öltözködés- és viselkedéskultúrát is. Az is bizonyosra vehető ugyanakkor, hogy a lapokban megjelenő divatos öltözködés igénye nem esett minden tekintetben egybe a hétköznapok gyakorlatával.

ÖLTÖZKÖDÉS ÜNNEPEKEN ÉS HÉTKÖZNAPOKON

Az ünnepek és az alkalmak öltözködési rendje a városokban is viszonylag keveset változott. Az azonban kétségtelenül igaz, hogy a fiatal generációk tagjai ezeket a hagyományos öltözködési és viselkedési szabályokat kevésbé érezték kötelezőnek önmagukra nézve, mint a középkorúak vagy az idősebbek. Ennek következtében a társadalmi elvárások is módosultak. Az ünnepélyes öltözködésnek két meghatározó eleme volt és maradt is: jelezze az egyéni és közösségi kapcsolódást az ünnepi alkalomhoz, és ennek jelentéstartalma társadalmilag ismert és elfogadott legyen. Az alkalmi öltözködés a szokásokhoz és az események jellegével kapcsolatos társadalmi „közmegegyezéshez” igazodott. Magyarországon az 1970-es és 1980-as években a hagyománytisztelet által előírt viselkedési és öltözködési szabályok úgy módosultak, hogy a korábban megszokott kötelező érvényesség ajánlássá szelídült.

⁴⁴ *Ez a divat* 1985. 9. 15.

Mi számított továbbra is olyan alkalomnak, amit az öltözködésben, külső megjelenésben is kifejezésre kellett juttatni? Idesorolódott a szélesebb család részvételével zajló vasárnapi ebéd, az ünnepi alkalmak – karácsony, húsvét, születésnap – családi és baráti összejövetelei, a színház- és operalátogatás, az esküvő, a ballagás, a vállalati rendezvény, a fogadás, a bál. Az általános elvárások szerint mindegyik alkalomnak meg kellett adni a jelentőségét a viselt ruhában is. Az alkalmi ruha esetében lényeges követelmény volt, hogy anyagában, fazonjában, színében feleljen meg az esemény jellegének. Ebben az esetben az átlagosnál fontosabb volt, hogy a kiegészítők – táskák, ékszerek, cipők – is harmonizáljanak a ruhával, aminek anyaga télen bársony, lurex, brokát vagy nehéz selyem, nyáron pedig könnyebb pamut vagy selyem lehetett. „A kis fekete ruha sok alkalomra megfelel, ünnepélyes hatása miatt bármilyen időszakban, bárhová felvehető. Élénk színű kiegészítőkkal komorsága feloldható. [...] A vendégváró otthoni öltözék ne legyen túl elegáns, mert udvariatlanság ‘túlöltözni’ vendégeinket. Az sem helyes, azonban, ha szedett-vedett ruhában, tréningruhában várjuk, és nem tiszteljük meg őket. [...] A színházi ruha sokféle formában elképzelhető, de farmerban, pulóverben ne menjünk ilyen helyre. Egy rendes délutáni ruha bármilyen színházi alkalomra megfelelő, ha nem divatjamúlt a hossza. [...] Az estélyi ruha – csak a késő esti órákban megfelelő alkalmi öltözék, rendezvényekre, szilveszteri alkalomra, Operába, éjszakai szórakozó helyekre. A divatos merész kivágást, a meztelen hátat azonban nem mindenki engedheti meg magának! Idősebb hölgyek – s típusuk szerint – a középkorúak is óvakodjanak még a meztelen felsőkar mutogatásától is. A túlságosan mély dekoltázs ebben a korban nem előnyös, felhívja a figyelmet a már nem egészen feszes bőrre.”⁴⁵ A divat tanácsok időről időre a viselkedéskultúrával kapcsolatos elvárásokat is megpróbálták közvetíteni. Hivatalos eseményekre, ünnepélyes alkalmakra a komplé, és a kosztüm viselete volt ajánlott a hölgyek számára. A ruhák színe legyen összhangban az alkalom komolyságával, ne legyen feltűnő mintázatú, szabásában, pedig az egyszerűség és az elegancia domináljon.

Az élet fordulópontjaihoz kötődő szokások viszonylag csekély mértékben változtak, hiszen ezek jelentőségét a külső megjelenésükkel is igyekeztek hangsúlyozni az érintettek. „Az esküvői szertartás megkülönböztető öltözéket igényel. [...] A házasságkötés rítusához számos jel, jelképes tárgy is hozzájárult: menyasszonyi koszorú, jegykendő, jegyajándékok, gyűrűk, díszek, amelyek mind a menyasszony vagy a vőlegény lakodalmi ruháját, külsejét díszítették. Az esküvői öltözék napjainkig (1982 – V. T.) megőrizte más egyéb ruháktól eltérő emblématikus jellegét. Felöltése kiemelt alkalmat jelez, amikor a sötét öltönyös vőlegény és a fehér ruhás menyasszony együttesében az egymáshoz tartozás ünnepélyes jele érvényesül.”⁴⁶

A házasságot kötő ifjú párok esetében is mérséklődött valamelyest a hagyományokból fakadó „előírások” jelentősége, változtak a korábbi szokások és érvényre jutottak a divathullámok. A férfiak számára már egyre inkább megengedhető volt, hogy a „nagy eseményen” ne kizárólag sötét (fekete, sötétkék, sötétszürke) öltönyben

45 Uresch 1978: 118-119.

46 Szilvitzky 1982: 21.

jelenjenek meg. A színek között elfogadottá váltak a világos árnyalatok, az öltönyök szabásában pedig a sportosabb fazonok is, az alkalomhoz illő elegáns megjelenés azonban továbbra is fontos maradt. A gyakorlatban a hosszú ruhát viselő menyasszonyt vőlegénye többnyire sötét öltönyben vagy szmokingban kísérte az anyakönyvvezető elé. A házasulandó ifjú hölgyek nagy része szintén ragaszkodott a hagyományokhoz, vagyis a fátyolos, hosszú, fehér ruhához. „A menyasszonyi ruha első szabálya, hogy „illedelmes” legyen. Ne legyen sem ujjatlan, sem kivágott, és bárhogyan alakul is a divat, ne legyen túl rövid sem. Amint a divat változik, úgy változott meg a menyasszonyi ruha színe is. A hagyományos fehér mellett gyakori az égszínkék, a vízzöld és a púderrózsaszín is.”⁴⁷ Az idősebb vagy a második, harmadik házasságukat kötő nők számára már inkább az alkalomhoz illő elegáns kosztümöt javasolták a divattanácsadók. Az alkalomhoz illő viselet felöltése természetes módon az esemény minden résztvevője számára íratlan szabályként érvényben maradt.

Az ünnepi, alkalmi öltözködéssel kapcsolatos kérdések időről-időre napirendre kerültek az újságok hasábjain is, főként illemtani, illetve a viselkedéskultúrával kapcsolatos problémaként. Az *Ez a divat* munkatársa 1975 elején felháborodással idézte fel emlékeit egy színházi bemutatóról, ahol két fiatalember a közönség megbotránkozásától kísérve hétköznapi öltözékben és küllemmel jelent meg. „Hajuk, szakálluk víz és szappan után kiáltott, műrongyos nadráguk úgyszintén. [...] a lakásában mindenki úgy él, ahogy akar, magánügye. Ám a színházat azért nevezik középületnek, mert a közé, oda az emberek kultúrával feltöltődni mennek. Senkinek sincs hozzá joga, hogy gondozatlan külsejével rontsa a másik ember élményét, és arra kényszerítse, hogy Shakespeare mondatai helyett, a mosdatlanság áporodott levegőjére figyeljen.”⁴⁸ Tény, hogy a színházlátogatás korábban természetesnek tekintett öltözködési elvárásai a fiatalabb generációk körében egyre kevésbé tűntek kötelezőnek és feltétlenül betartandóknak. Ez ismétlődő jelleggel vitákat keltett, kisebb-nagyobb nézeteltéréseket okozott. Az idősebb generációk tagjai közül sokan érezték úgy, hogy az alkalom és a viselt ruha egymástól nem választható el. S ez a szemlélet tükröződött a *Nők Lapja* egyik 1980-as írásában is. „Tanuljunk meg ünnepelni! A titok nem is megfejthetetlen. Bár ma már nem olyan szigorú a mindennapi élet etikettje, mint a megelőző századokban, azért mégis ma is sarkalatos kérdés tudni, mikor mit viseljen az ember! A színháznak, a hangversenynek adjuk meg a módját! Még a fiatalok is! A farmer, a szerelőnadrág, a trikó, a lezser pulóver kellemes viselet, magam is kedvelője vagyok, ám bele kell törődni, hogy nem az említett alkalmakra való.”⁴⁹ A korabeli közvélekedés általában elfogadta azt, hogy „vannak az év során olyan események is, amelyeket a kifejezetten alkalmi öltözékekkel lehet emlékezetessé tenni. Már hagyományosak a különféle bálók, ahol azért illően „bedobja magát az ember”, itt helyénvaló a hosszú ruha is. Előrebocsátjuk, nem törvényszerű, hogy az estélyi, alkalmi öltözék egy vagyonba kerüljön!

47 Faragó 1977: 19.

48 Németi 1975: 2-3.

49 *Ez a divat* 1980. 12. 2.

Aki ügyes, akár maga is elkészítheti. [...] Megfigyelhető, hogy a „nagy ruhák”, a túlzott elegancia – egy-két kiemeltebb premiértől eltekintve – ma már a színházakban sem divat. Hasznos azonban az alapruhatárban egy-egy finom szövetből vagy angóra jerseyből készült csinos ruha (például a most ismét nagyon divatos kámszanyakkal) vagy egy jól szabott, hangsúlyozott vállú kiskosztüm, esetleg az örökzöld ingruha egy mai változata az, amely egy csapásra megoldja a gondjainkat. Az említett öltözetek bármelyike megfelel színházba, különféle ünnepségekre, rendezvényekre, vendégségbe vagy vendégváráshoz. Az idei őszi-téli szezon nagy slágere újra a kis fekete ruha, kosztüm, nadrágos kosztüm, amely különböző kiegészítővel, blúzokkal, övekkkel sokféleképpen variálható”⁵⁰

Az ünnepi alkalmak között nagymértékben emelkedett a ballagás jelentősége, kis túlzással egyfajta felnötté avatási ünneppé vált. Ennek természetesen a külsőségekben, a vendéglátásban, a viselt ruha minőségében is kifejezésre kellett jutnia. Az érettségi előtt álló fiúk jó minőségű anyagból, egyforma színű és szabású öltönyt készítettek, a lányok az iskolai szokások figyelembe vételével rendszerint szintén új ruhadarabokat varrattak. Az ünnepi öltözék számukra többnyire a sötét színű, hosszú szoknyát és a gyakran az iskola emblémáját is tartalmazó fehér blúzt, matróz-blúzt vagy az elegáns szabású kosztümet jelentette. A jeles esemény gyakran egyfajta fogyasztói versengéssé vált: ki tud jobb anyagot szerezni és elegánsabb megjelenést biztosítani az érettségiző fiataloknak. A divatlap szerzője 1980 tavaszán óvott a túlzásoktól. „Nehéz eldönteni, hogy a manapság divatos ballagásra, bankettre szánt egyenpompá iránti vágy hol, hogyan kezdődött. Tény, hogy egyes fővárosi iskolák valósággal rivalizálnak egymással [...] mindez még nem teszi szükségessé, hogy az új holmi okvetlenül a legdrágább nyugati anyagból, s a legborosabb belvárosi szabóságban készüljön [...] Májusban-júniusban már remélhető a jó idő, csinos és változatos megjelenést kínál az igen divatos karton, a flokon. [...] Ami a fiúkat illeti: ha már elodázhatatlan az új öltöny, a francia bársony és az angol szövet helyett kiválóan megteszi a tűkord, vagy a hazai kártolt anyag is.”⁵¹ Az ünnep szertartásrendjéhez azonban az új ruha készíttetése és viselete elválaszthatatlanul hozzátartozott, szokássá vált.

A fiatalok hétfévi szórakozásának lényegében nem volt általános öltözködési szokásrendje, ki-ki az általa elegánsabbnak tartott, a hétköznapi öltözékétől általában elütő ruhadarabjait öltötte fel. „A fiatalabb korosztály – érdekes módon – a saját kedvenc szórakozásához, minden különösebb jó tanács nélkül is megtalálja a legmegfelelőbb öltözködést. Aki benéz egy diszkóba, tapasztalhatja: a fényes overalokat, a tapadó, bőrszerű nadrágokat, a vállpánt nélküli vagy éppen makaróni pántos trikót, a felsliccelt, szűk szoknyát szinte egyenruhaként viselik. Csakúgy, mint a beatkoncerteken a kinyúlt pulóvert és a farmerszerelést. A baboskendőről nem is beszélve.”⁵²

50 *Ez a divat* 1980. 12. 2.

51 *Ez a divat* 1980. 4. 2.

52 *Ez a divat* 1980. 12. 2.

Az otthoni öltözködésre a hetvenes évek végén egyre kevésbé vonatkoztak általánosnak tekinthető viselkedési szabályok vagy elvárások. Abban természetesen nem volt érdemi változás, hogy az utcán és a munkában viselt ruha, valamint az otthoni öltözködésben használt ruhadarabok nem voltak azonosak. Sőt, továbbra is hangsúlyos volt az utcai és az otthoni viselet közötti különbség. A férfiak esetében a néhány évtizeddel korábban még általánosnak tekinthető háziköntöst, házikabátot korra és foglalkozásra való tekintet nélkül kiszorította a tréningruha. A nők számára a különböző házimunkákhoz továbbra is előszeretettel ajánlották a kötényt, a csinos otthoni ruha vagy esetleg az úgynevezett otthonka viseletét. Az otthoni viselet függött a lakóhelytől, az otthon végzett tevékenység jellegétől. „Már nem korszerű az az álláspont, hogy otthonra minden ócska, agyonhasznált ruha megfelel, hiszen azt kevesen látják. Aki látja, az is „csak” családtag, s legfeljebb gyorsan felöltözünk, ha le kell szaladnunk az üzletbe valamiért. [...] Fontos, hogy a családtagok egymás előtt se mutatkozzanak elhanyagoltan, lomposan. Ha napközben váratlanul vendég érkezik, ne kelljen kapkodnunk rendesebb szoknyához vagy nadrághoz, s ha az, aki csönget, csak a megszokott postásunk, vagy a díjbeszedő, akkor se nyissunk ajtót borzasan, szedett-vedett holminkban, ápolatlanul! Az se helyes, ha az egész napot pongyolában töltjük, de semmi esetre se legyünk fürdőköpenyben!”⁵³ Az otthoni ruha legyen egyszerű és kényelmes, anyaga télen flanel, barhent, vékony kordbársony, nyáron pedig jól szellőző, jó nedvszívó képességű, könnyű vászon, karton. A nők számára javasolták, hogy a házimunka közben viseljenek kötényt és kendőt.

A dolgozó nőekkel szemben ekkoriban már nem a puritán megjelenés, hanem a célszerű és divatos viselet igénye fogalmazódott meg. „A munkahelyén legyen mindenki a lehetőségekhez képest csinos (de nem zöld vagy ezüst szemhéjjal kikészített). Legyen divatos, de nem kirakatbábu. A jól ápoltság és a jólöltözöttség jó közérzetet ad. De [...] és ez a legfontosabb: nem kell mindennap más-más ruha. A környezet is fontos, kísérjük figyelemmel hogyan öltöznek a többiek. A munkahely ugyanis nem divatbemutató.”⁵⁴ A divattanácsadó szerint a gyárakban dolgozó nők öltözködését elsősorban a végzett munka jellege határozta meg, a divat szempontjait ennek figyelembevételével, korlátozottan lehetett érvényesíteni. „A túl bőszárú nadrág vagy a bő szabású ujjak és szoknya balesetet idézhet elő, ezért az ujjakat feltűrve vagy csuklónál begombolva, a nadrágszárakat összefogva viseljük. Ha szoknyát hordunk, az inkább egyenes szabású, hasítékkal ellátott legyen, s minden esetben térden alul érjen. [...] Általában véve a legideálisabb, ha tetőtől talpig átöltözünk – a fehérműt is beleértve – jó közérzetünk és egészségünk érdekében.”⁵⁵ A javasolt készlet munkaruhából legalább két váltás volt. A nagyobb vállalatok általában biztosították a munkaruhát dolgozóik számára, ám ennek a minősége gyakran hagyott kívánnivalót maga után. Kisebb üzemekben, szövetkezetekben azonban ez a szociális juttatás nem minden esetben volt elérhető, az ott dolgozók általában

53 Uresch 1978: 76–77.

54 Faragó 1977: 42.

55 Uresch 1978: 82–85.

elhasználtabb otthoni ruhájukat viselték munka közben. Az irodákban dolgozók, a szellemi munkát végzők utcai és munkahelyi viselete gyakorlatilag azonos volt. A munkahelytől és a végzett munka jellegétől függően várták el a munkaköpeny viseletét. A szociális ellátás részeként viszonylag széles körben, változó összegű ruhapénzzel támogatták a munkavállalókat.

ÖSSZEGRZÉS HELYETT

A nyolcvanas évektől Budapest egyik legelegánsabb bevásárló negyedének – Váci utca – üzleteiben jelentős és folyamatos volt a forgalom emelkedése. Az ország – akkor még – egyetlen Adidas márkaboltja előtt kígyózó sorokat látva keveseknek jutottak eszébe a nyolcvanas évek végének általában romló életkörülményei. A női magazinok (*Nők Lapja, Ez a divat, Képes Újság*) a hetvenes évektől lényegében már „napra készen” közvetítették a legújabb divatjelenségeket, informálták olvasóközönségüket az öltözködésben várható változásokról. Általánosan elfogadottá vált, hogy az a divatos, ami az egyéneknek tetszik, amit szívesen hord, mert számára az kényelmes és jól érzi magát benne. Az öltözködés, a viselt ruha társadalmi pozíciót jelző szerepe az ötvenes-hatvanas években a század első feléhez viszonyítva jelentősen mérséklődött.

Két tartós tendencia érvényesült: a ruházat egyszerűsödése, ami elsősorban a viselkedéskultúra öltözködéssel kapcsolatos szabályváltozásainak volt a következménye, másfelől pedig a sokszínűség a divatban, a divatkövetésben, a viselt ruha minőségében. Sajátos módon a sokszínűség az öltözködés egységesülésének egyik lehetséges útjává is vált a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországon. A divatnak, a megszerezhetőség követelményének megfelelni akarás szintén jelentősen megváltoztatta az öltözködési szokásokat. A kínálat és a választék bővülésével az igény szintek is folyamatosan emelkedtek. A ruházat alkalmas volt arra is, hogy kifejezze viselőjének életkörülményeit, ennél fogva a fogyasztói szokásokat elsajátító késő kádár-kori magyar társadalom tagjainak jelentős része arra törekedett, hogy ezt a saját, de még inkább a gyermekei mindennapi megjelenésében kifejezésre juttassa. Kifejezze azt, hogy legalább a társadalmi átlagnak tekintett – alapcikkben hiányt nem szenvedő – életkörülmények között él. Ezzel a saját fogyasztói azonosságtudatát is erősítette. Mindez többek között annak is köszönhető, hogy a társadalmi és gazdasági élet más területeihez viszonyítva, e téren a piaci gondolkodásmód és a piac szempontjai, ha nem is akadálytalanul és zökkenőmentesen, de – a társadalmi és gazdasági élet más területeihez képest – viszonylag korán és gyorsan érvényre jutottak.

FORRÁSOK

- Belkereskedelmi Évkönyv* 1978. Budapest, KSH. 1979.
- Belkereskedelem* 1982. Budapest, KSH. 1983. március (Szolgálati használatra. 502-71/1983. Készült: 170 példányban.)
- Ez a divat* 1970, 1971, 1980, 1985.
- Ez a divat évkönyv* 1980.
- Életszínvonal 1960-1980.* /Statisztikai Időszaki Közlemények 488. kötet/ Budapest, KSH. 1981.
- Faragó Ilona 1977: *Az öltözködés ábécéje.* Budapest, Minerva
- Háztartásstatistika* 1980. In: Homoki Éva (szerk.) *Emlékkötet. Fejezetek a magyar háztartásstatistika történetéből.* Budapest, KSH. 2000.
- Háztartásstatistika* 1985. Budapest, KSH. 1986
- Kádár János 1968: *Hazafiság és internacionalizmus.* Budapest
- Magyar Statisztikai Évkönyv* 1970. Budapest, KSH. 1971.
- Magyar Statisztikai Évkönyv* 1980. Budapest, KSH. 1981.
- Magyar Statisztikai Évkönyv* 1988. Budapest, KSH. 1989.
- Magyarország népessége és gazdasága - múlt és jelen.* 1996: Budapest, KSH.
- Mester Tibor - Rajnai Péter 1986: A magánkereskedelem szerepe, gondjai a „tetőtől-talpig” kínálat biztosításában. In: Móricz Éva - Vartusné Benkő Judit - Csaba Gáborné (szerk.) *Öltözködés-divat-ápoltság „tetőtől-talpig”.* Hajdúszoboszló, Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság, 143-147.
- Németi Irén 1975: Változó életünk és a divat. *Ez a divat* 1. 2-3.
- Pataki Mária 1976: *A család ruhatára.* Budapest, Minerva Családi Könyvek
- A ruházi áruforgalom a III. ötéves terv időszakában.* Belkereskedelmi Minisztérium Ruházati Kereskedelmi Főosztálya. Összeállította: Tóth Lenke - Vajnai Júlia. Budapest, 1971. június
- A ruházi áruforgalom alakulása 1976-1977. években.* Budapest, 1978. augusztus. Belkereskedelmi Minisztérium Ruházati Kereskedelmi Főosztálya. Összeállította: Peremiczky György (Hivatali használatra)
- Surányi Vera 1981: Majmolás vagy tervezés? Interjú Mészáros Éva ruhatervezővel. Interjú Koppány Gizellával. In: Horgas Béla - Levendel Júlia (szerk.) *Ez most a divat.* Budapest, Gondolat, 196-201.
- Szilvitzky Margit 1982: *A farmertől az ünneplőig.* Budapest
- Uresch Zsuzsa 1978: *A korszerű divat.* Budapest, MNOT-Kossuth Könyvkiadó
- Valló Tamás et al. 1980: *A lakosság fogyasztása és a kiskereskedelmi forgalom kapcsolatrendszerének, fejlődésének főbb vonásai.* In: A Belkereskedelmi Kutató Intézet Évkönyve 1975-1979. Budapest, BKI. 11-17.
- Versztovsek Radmilla - Enyedi József 1978: *A fogyasztás társadalmi osztályok, rétegek szerinti differenciálódása Magyarországon.* Budapest, BKI.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Dessewffy Tibor 1997: A fogyasztás kísértete. In: Uő. *Kedélyes labirintus.* Budapest, Új Mandátum, 94-114.
- Erős Ferenc 1981: Viselet és viselkedés. In: Horgas Béla - Levendel Júlia (szerk.) *Ez most a divat.* Budapest, Gondolat, 37-43.
- F. Dózsa Katalin 1991: Magyar Divattörténet 1945-1959 I-II. *História* 4. 11-13, 5-6. 22-25.
- Valuch Tibor 2002a: „Kész ruhát vesz már a nép, olcsó, tartós, mindig szép!” A divat és a városi öltözködés változásai Magyarországon az 1940-es évektől az 1960-as évek végéig. In: Ablonczy Balázs - Bertényi Iván - Hatos Pál - Kiss Réka (szerk.) *Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére.* Budapest, 430-440.
- Valuch Tibor 2002b: A lódentől a miniszoknyáig. Az öltözködés és a divat Magyarországon az 1950-es és az 1960-as években. In: Rainer M. János - Standeisky Éva (szerk.) *Magyarország a jelenkorban.* /1956-os Intézeti Évkönyv IX./ Budapest, 1956-os Intézet (megjelenés előtt)